

Sağ Popülizm ve Toplumsal Cinsiyet Karşıtı Hareketlerin
Birlikteliğinde AKP Hükümetlerinin Aile Siyaseti ve Popülist Siyasal
Mobilizasyonu.

Nur Sinem Kourou

Feminist Tahayyül, 2(2): 207-241.
(Araştırma Makalesi)

© Bu eser ancak referans verilerek kullanılabilir ve izin
almaksızın çoğaltılamaz.

Sağ Popülizm ve Toplumsal Cinsiyet Karşıtı Hareketlerin Birlikteliğinde AKP Hükümetlerinin Aile Siyaseti ve Popülist Siyasal Mobilizasyonu

Nur Sinem Kourou¹

Öz

Sağ popülizm ve toplumsal cinsiyet karşıtı hareketler arasındaki ilişki, son on yıllarda dünya siyasetinin gündeminde oldukça popüler bir konu olmuştur. Bu makale, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) döneminde Türkiye’de bu ikili hareket arasındaki ilişkinin nasıl çerçevelendiğinin partinin kadın politikaları özelinde ve parti mobilizasyonu bağlamında geliştirdiği anti-feminist popülist stratejinin izini sürüyor. Türkiye ile dünyadaki diğer örnekler arasında diyalog kurmaya çalışan bu makale, aynı zamanda Türkiye’deki farklı pratiklerin de altını çiziyor. Makale 2019 yılında başlayan AKP’nin popülizmi bir mobilizasyon aracı olarak kullanmasına odaklanan araştırmama dayanıyor. 2019 yerel seçimleri öncesi AKP’nin İstanbul’da yürüttüğü seçim çalışmalarını takip ederek yürüttüğüm araştırmada partinin farklı ilçelerdeki Kadın Kolları teşkilatlarının faaliyetlerini merkeze aldım. AKP’nin hem iktidarda olduğu hem de muhalefette olduğu ilçelerde gözlem ve görüşmelerimi sürdürdüm. İstanbul özelinde farklı ilçelerde geçen saha çalışmasının yanında AKP İstanbul İl Başkanlığı’nın yayın organı olan haftalık dergi *AK Bülten*’in 2009-2019 yılları arasında yayınlanan yaklaşık 500 sayısı da analize dahil edilmiştir. Bu makale, siyasette toplumsal cinsiyetin eşitliği merkezinden aile merkezci anlayışa geçişi ve bunların nasıl bir siyasi mobilizasyona dönüştüğünü Türkiye örneğinde göstermektedir. Bunu yaparken de anti-feminist popülizmin

¹Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi, İstanbul Kültür Üniversitesi, n.kilic@iku.edu.tr. ORCID: 0000-0002-5063-7910.

Makale geliş tarihi: 31/05/2021. Makale kabul tarihi: 20/07/2021.

AKP özelinde ideolojik bir söylemin ötesinde bir oy devşirme stratejisine dönüştürüldüğünü iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet Karşıtı Hareketler, Popülizm, AKP, Muhafazakarlık, Kadın ve Siyaset.

In the Alliance of Right-Wing Populism and Anti-gender Movements AKP's Family Mainstreaming and Populist Political Mobilization

Abstract

The relationship between right-wing populism and anti-gender movements has been quite a popular issue in the agenda of world politics since the last decades. This article traces how this dual movement and the relationship have been framed in Turkey under Justice and Development Party (AKP) rule, and the anti-feminist populist strategy developed by the party in terms of women's policies and party mobilization. By seeking to engage in dialogue between Turkey and its counterparts, this article also underlines what Turkey does differently. This article is based on my research that started in 2019 focusing on the AKP's use of populism as a mobilization tool. In the research, I followed the election activities of the AKP in Istanbul and particularly focused on the activities of the party's women's branches in different districts before the 2019 local elections. I conducted my observations and interviews in different districts. In addition to the fieldwork, approximately 500 issues (2009-2019) of the weekly journal *AK Bulten*, which is the publication of the AKP Istanbul Provincial Headquarter, were included in the analysis. Emphasizing the similarities and differences of practices in the world in terms of right-wing populism and anti-gender movements, this article shows the transition from gender equality center to family-centered understanding in politics and how these turned into a political mobilization in the example of Turkey, AKP. This article illustrates the shift in the politics from gender mainstreaming to family mainstreaming and how these have turned into a political mobilization in Turkey. In doing so, it argues that anti-feminist populism has been transformed into a vote-harvesting strategy beyond an ideological discourse in the case of the AKP.

Keywords: Anti-gender movements, Populism, AKP, Conservatism, Women and Politics.

Giriş

“Anti-feminist popülizm, toplumsal cinsiyet ideolojisini ezmek ve toplum genelinde geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini eski haline getirmek için birinci öncelik ile Avrupa’nın önemli bölgelerinde yükseliyor.” (Gilloz vd., 2017)

Dünyanın siyasal ve toplumsal gündemini son on yıldan fazladır işgal eden ve sıklıkla karşılaştığımız yeni bir fenomen var: Popülizm. Ancak popülizm günümüzde birden çok anlama karşılık gelen oldukça esnek bir kavrama da dönüşmüştür. Bu yazı özellikle sağ popülizm üzerine odaklanacak, fakat sol popülizm geleneğinin de varlığından bahsetmek mümkündür. Sol popülizm, Laclau ve Mouffe tarafından halk egemenliği ve demokrasi için zorunlu görülürken (Bora, 2019; Laclau ve Mouffe; 2017), sağ popülizm bu iddiayı halk-lider özdeşliğinde otoriterleşmeye doğru yol alırken savunur (Greven, 2016). Kavram, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere, dünyanın pek çok bölgesinde hâkim siyaset yapma biçimi haline gelen sağ kanat popülizmin siyasal alanda yarattığı etkiye paralel olarak sosyal bilim literatüründe de ilgi odağı haline geldi. Söz konusu çalışmalar başlangıçta popülizmi, siyasetin kurumsal yapısı, demokrasi ile ilişkisi, uluslararası ve ulusal siyasetteki etkisi, parti ve lider siyaseti ile ilişkisi çerçevesinden ele alırken (Barr, 2009; Roberts, 2006; Urbaniti, 1998; Ware, 2002; Zaccaria, 2018), takip eden çalışmaların kapsamı genişletilmiş ve çeşitlenmiştir (Akkerman, 2015; Aslanidis, 2017; Lasco, 2020; McCarthy, 2019; Verbeek ve Zaslove, 2017). Bir yandan kavramın geniş kapsamı gündelik hayatın içinde, toplumsal ve siyasal olana anlam verirken, bir yandan da ona şekil veren bir politik araca dönüştü. Bu araç da doğrudan siyasetin dili haline geldi. Dünyanın her yerinde hâkim olan bu hava bulunduğu coğrafyanın iklimine uygun hareket etse de benzeşen pratiklerini de oluşturabildi. Bunun en önemli sebeplerinden biri bağlamlar farklı olsa da popülizmi mümkün kılan sebeplerin ve motivasyonların benzer olmasıdır.

Popülizm farklı toplumlarda benzer sorunların ortaya çıkardığı bir kavram olarak karakterize edilirken aynı zamanda bu sorunlara üretilecek cevapların da çıkış noktası haline geldi. Çünkü popülizmin oldukça basit bir iddiası vardı: sıradan insanların talep ve sorunlarına karşı çözüm üret(e)meyen elitlere veya politikacılara karşı bir tepki olarak halk egemenliğini temsil etmek veya yeniden kurmak (Canovan, 2002; Laclau, 2005; Mudde, 2004; Taggart, 2000). Ancak dünya siyaseti ve düzeni popülizmi yerel bağlamının ötesine çıkmaya zorlamıştır. Yerelde kurduğu halk-elit ikiliğini uluslararası düzeye taşıyarak bu antagonizmi halka karşı uluslararası kurumlar ve elitler olarak uyarlamaktadır ve bu da popülist hareketlere ulus ötesi bir söylem imkânı tanır. Popülizmin ulus ötesi formu, popülist yereller arası benzerlikten daha fazlasına, yani iş birliklerine kayan bir zemini de sağlamış oldu.

Bu iş birliklerinden en önemlisi 2010'lu yıllarla beraber sağ popülizm ve toplumsal cinsiyet karşıtı muhafazakâr hareketler (*anti-gender movements*) arasında kurulandır. Bir başka ifadeyle sağ popülizmin 2010'lu yıllar itibariyle politika tarzına ve söylemine kattığı anti-feminist üslup, popülizmin ulus aşırı yansımaları için önemli bir benzerlik unsuru haline gelmiştir. Bu makalede, sağ popülizm ile toplumsal cinsiyet karşıtlığı arasındaki ilişki analiz edilirken Türkiye özelinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) durduğu yer hakkında da bir bakış açısı ortaya konulmaktadır. AKP'nin sağ popülizm ile çizdiği çerçeve içerisinde muhafazakâr toplumsal cinsiyet rejimine nasıl bir işlev kazandırdığını yine popülizmin sağladığı mobilizasyonun imkânlarıyla inceleyeceğim. Bu anlamda, AKP'nin muhafazakâr toplumsal cinsiyet rejiminin ve sağ popülist siyaset tarzının birlikteliğinde AKP'li siyasetçi kadınların mobilizasyondaki yerine odaklanacağım. Çalışmaya rehberlik edecek sorular ise, sağ popülizm ile birleştirdiği anti-feminizmi bir mobilizasyon aracı olarak kullandığını iddia ettiğim AKP'nin toplumsal cinsiyet rejimini nasıl kurduğu, bu çerçeve içerisinde parti politikasını nasıl harekete geçirdiği ve bu kurgu içerisinde partili kadınların nasıl bir rol oynadığı şeklinde sıralanabilir. Şubat 2019 da başladığım saha çalışması, partililerle olan görüşmeler ve saha notları ile 2009-2019 yıllarını kapsayan partinin İstanbul İl Başkanlığı'nın yayın organı olan AK Bülten taramasından elde ettiğim bilgiler ışığında AKP'nin toplumsal cinsiyet rejimini ve kadınlar ile kurduğu ilişkiyi popülizm üzerinden incelemeyi amaçlıyorum.

Bunun sonucunda Türkiye’de sağ popülizm ve toplumsal cinsiyet karşıtlığının beraberliğinin izini sürerken bunun bir politik mobilizasyona nasıl dönüştüğünü göstereceğim.

Makaleyi kurarken kadınların bu iki harekette aktif olmayan varlıklarına rağmen ana birleştiriciliğine Mudde’nin (2007) öne sürdüğü, kadın ve sağ siyaset ilişkisinin kadın siyasetini aile siyasetiyle özdeşleştirmesine ve toplumsal cinsiyet karşıtı gündemle ilişkilerinin derinleşmesine odaklandım. Ortaya çıkan da sağ popülizm ile toplumsal cinsiyet karşıtı hareket arasındaki iş birliği, demografik ve ahlaki krizle mücadele etmek için endişelerin kadın kategorisi üzerinden harekete geçirilmesi oldu. Özellikle Avrupa başta olmak üzere sağ popülizmin anti-feminist karakterini tetikleyen unsurların yazının ikinci kısmında incelediğim Türkiye örneği için aydınlatıcı olacağını düşünüyorum. Ayrıca, bu ikili hareket üzerinden Türkiye ile dünyadaki örnekleri arasında bir diyalog oluşturmayı da amaçlıyorum çünkü toplumsal cinsiyet karşıtı hareketlerin ulus ötesi karakteri genel olarak Kilise üzerinden güçlendirildiğinden Türkiye ve AKP’nin pratikleri bunun dışında kalıyor. Fakat konuya siyasi partiler açısından baktığımızda Türkiye’nin de dahil olabileceği karşılaştırmalı bir çalışmanın kapısı aralanabiliyor.

Sağ Popülizm ve Toplumsal Cinsiyet Karşıtlığının Beraberliği: Dünyada Neler Oluyor?

Avrupa’yı merkeze alan sağ popülizm ve toplumsal cinsiyet karşıtlığı üzerine son yıllarda artan araştırmaların ortak özelliği çalışmaların karşılaştırmalı bir yaklaşıma sahip olmasıydı. Bunların en önemlilerinden sayılabilecek *Avrupa’da Cinsiyet Karşıtı Kampanyalar: Avrupa’da Eşitliği Seferber Etmek (Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilizing Equality in Europe)* kitabında Kuhar ve Paternotte (2017) 14 ülkedeki toplumsal cinsiyet karşıtı hareketleri incelemiş, bunların sağ popülist partilerdeki izdüşümlerini ve toplumsal yansımalarını konu eden yazıları toplamıştır. Bu kitap oldukça kapsamlı bir çerçeve ve örnek çalışmalar sunarken bir yandan da ülkeler arasındaki strateji, hedef, retorik ve mobilizasyon benzerliklerine dikkat çeker.

Benzer çalışmalar Heinrich Böll Stiftung Derneği (2015) tarafından da ülkeler özelinde raporlar halinde yayınlandı. Çalışmaya konu edilen ülkelerde yükselen sağ popülizm ile onun toplumsal cinsiyet karşıtlığı ile ilişkisi incelenirken bir yandan da konuya dair soruları çeşitlendiriyordu. Örneğin, 12 ülkeyi ele alan *Toplumsal Cinsiyet ve Aşırı Sağ (Gender and Far Right Politics in Europe)* adlı kitap konuyu daha ileri taşıyarak var olan durumun farklı açılardan analizini kadınların neden bu hareketlere katıldığını sorarak da yapıyordu (Köttig, Bitzan ve Petö, 2017). Bu soru zamanla yaygınlaşmıştır. Özellikle “beyaz erkeklerin” alanı olarak görülen sağ siyasetin ve anti-feminist söylemlerinin kadınlar tarafından ilgi çekmesi bir muamma ya da beklenmedik bir durum olarak araştırmacıların dikkatini çekiyor ve buna cevaplar aranıyordu.²

Sağ popülizmin iştahla politik ajandasına dahil ettiği toplumsal cinsiyet karşıtı hareketler 1990’ların ortası itibariyle hız kazanmış reaksiyonlardır. Hareketlerin başlangıcını Kilise (Paternotte ve Kuhar, 2017) ve muhafazakâr grupların Birleşmiş Milletler tarafından³ 1994 yılında Pekin’de düzenlenen Dünya Kadın Konferansı’nda alınan kararlara⁴ gelen reaksiyonlara dayandırmak yanlış olmayacaktır. Bu toplumsal ve dini reaksiyonun tabanını ve siyasal etkinliğini ise ancak sağ popülist aktörler ile karşılaşınca sağlamlaştırabildiğini söyleyebiliriz (Paternotte ve Kuhar, 2017).

Kováts (2017) toplumsal cinsiyet karşıtı hareketler üzerine araştırmasında, hareketin doğasına, amacına, diline, stratejilerine ve var olduğu ülkelere dair bir analiz sunmaktadır. Bu hareketler toplumun muhafazakar kesimini, kadının bedensel bütünlüğü (*bodyly integrity*) hakkındaki kısıtlamalar (İspanya’da doğum kontrolü konusunda kısıtlama), LGBTQ konusundaki sınırlamalar (Hırvatistan, Fransa ve Slovenya’da hemcinsler arasında evliliğe

² Bu konuda ortaya çıkan önemli kavramlardan birisi de “Femonationalism”’dir. Kavram için bkz.: Farris (2017).

³ Tam ismi ile: United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women.

⁴ Konferansta alınan kararların ortak noktası toplumsal cinsiyet eşitliğini tesis etmek ve güçlendirmektir. Kadınların eşit bireyler olarak topluma, siyasete, ekonomik hayata katılabilmeleri için gerekli fırsat eşitliğinin yaratılması ve bunun için erkeklerin, hükümetlerin, uluslararası örgütlerin ve sivil toplumun desteklerinin teşvik edilmesi de konferansın gündemindeydi. Daha detaylı bilgi için bkz.: <https://www.ihd.org.tr/birlesmis-milletler-pekin-deklarasyonu/> ve <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/decision.htm>.

karşı tepkiler), hükümetlerin ya da uluslararası örgütlerin toplumsal cinsiyet temelli politikalara tepkileri (Polonya’da İstanbul Sözleşmesi’nin onaylanmasının geciktirilmesi ve Fransa’daki okullarda cinsiyete duyarlı eğitime tepki) konularında birleştiriyor ve mobilize ediyordu (Kováts, 2017). Bu açıklamaya göre, her ne kadar ülkeler özelinde reaksiyonlar kendini farklı şekillerde gösterse de toplumsal cinsiyet eşitliği anaakımlaştırılarak (*gender mainstreaming*) oluşturulan politika toplumsal cinsiyet karşıtı hareketleri tetikleyen temel meseledir. Her ülkenin kendi koşullarına özgü toplumsal cinsiyet karşıtı söylemi, kampanyası ya da hareketi oluşabiliyor. Bu durum, ayrıca, hareketlerin sadece Kilisenin güçlü olduğu Katolik ülkelerde değil (Polonya ve İrlanda), Kilisenin görece etkin olmadığı Almanya, Fransa ve ABD gibi ülkelerde de görülmesini açıklıyor (Kane, 2018).

Ülkelerde ortaya çıkan toplumsal cinsiyet karşıtı hareketler aile merkezci (*family-mainstreaming*) ve bununla bağlantılı olarak geleneksel cinsiyet rollerinin güçlendirilmesini ya da yeniden tesis edilmesini amaçlayan hareketler olarak tanımlanabilir. Muhafaza edilmeye ve güçlendirilmeye çalışılan aile değerleri toplumsal birlikteliği, kültürel ve tarihsel aidiyetleri ve yerel anlamda “biz” unsurunu beslemeyi de amaçlıyor. Aile bu hareketlerin gelenek ile ilişkisinin ve toplum tahayyüllerinin temel bir işlevi haline gelirken her ülkenin ailenin korunmasına ilişkin gerekçeleri çeşitlenmiş, bu sebeple öne sürdükleri politika, ürettikleri söylem ve mobilizasyon stratejileri de değişiklik göstermiştir. Her ne kadar aileyi güçlendirici politika farkı yansımalarından bahsedebilirsek de bu politika kadınlar üzerinden ve kadınları çevreleyen bir tonda ilerleme noktasında ortaklaştıklarını görebiliyoruz. Kürtaj karşıtı hareketler, kadının geleneksel rollerinin pekiştirilmesi amacıyla ev kadınlığı ve anneliğin kadının esas görevleri olarak altının çizilmesi, temel aile değerlerinin korunması amacıyla toplumsal cinsiyet eşitliği çalışmalarının kısıtlanması gibi kadını toplumda dezavantajlı konumda bırakacak motivasyonlar toplumsal cinsiyet karşıtı hareketlerin temel mekanizmalarıdır.

Toplumsal cinsiyet karşıtı hareketlerin sağ popülizmle beraberliği şaşırtıcı olmayan biçimde kadınlar üzerinden kuruluyor. Ulusal politikanın parçası olarak kabul edilen aile,

beden ve ulus odakları (Wodak, 2015) toplumsal cinsiyet karşıtı hareketlerin ve sağ popülizmin birlikteliğini düşünmeyi mümkün kılıyor ve iki hareketin neden kadını merkeze alan söylemler/politikalar ürettiğine dair bir bakış açısı sunuyor çünkü kadınlar bu ilişkinin kurucu unsuru olmanın yanı sıra yeni bir alanı da politikaya açıyor: Aileyi. Toplumsal cinsiyet karşıtı hareketleri tanımlarken değinilen aile merkezli politikalar, sağ popülizm ile birliktelikleri neticesinde siyaseten bir paradigma dönüşümünü de simgeleyerek, hükümetlerin ve toplumların toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden kayışını işaret ediyor (Lamont, 2011). Bu kaymadan doğan boşluğun ise ailenin merkeze çekilmesiyle doldurulmaya çalışıldığına şahit oluyoruz.

Toplumsal cinsiyet eşitliği, toplumu geleneksel değerlerinden, karakterinden uzaklaştıran ve onu ahlaki olarak çöküşe götüren bir kavram olarak tanımlanıyor. Böylece, toplumsal cinsiyet karşıtı hareketlerin geleneksel değerler etrafında örgütlenmesi, muhafazakâr toplumsal cinsiyet karşıtı hareketlere toplumsal cinsiyet eşitliğinin güvence altına aldığı kadın ve cinsel azınlık hakları açısından tehlike yaratırken, kendisine meşru bir alan sağlıyor (Kane, 2018). Bu anlamda, daha önce vurguladığım gibi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin bu çerçeveden yorumlanmasının sağ popülizme kritik bir manevra alanı sağlaması dikkat çekicidir. Bir söylem stratejisi olarak görülen bu ataklar, alanın önde gelen akademisyenlerinden Andrea Petö'nün (2015) cinsiyet karşıtı hareketlerin sınırlarının ve kapasitesinin sürekli müzakere edildiği konusundaki uyarılarıyla daha da anlamlı hale geliyor.

Birlikteliğin ortaya çıktığı ülkelerde bu ikili hareketler uluslararası kurumlara karşı yerli ve milli olanı, toplumsal cinsiyet eşitliğine karşı aileyi desteklerken, bunu popülist bir çerçeveden halk için ve halkın sesini duyurmak için yaptıklarını iddia ederler (Paternotte ve Kuhar, 2018: 13). Bu doğan “melez” birliktelik, geçtiğimiz on yıl itibarıyla benzer içerik ve stratejilerle insanları “biz” ve “öteki” karşıtlığında mobilize etmektedir. Kategorileri biraz daha genişletip örneklemek gerekirse toplumsal cinsiyet karşıtı hareketler ile sağ popülizm arasındaki yakınlaşma üç noktadan ele alınabilir: Kurum karşıtlığı, yerlilik ve muhafazakarlık bu iki hareketin buluştuğu motivasyonlardır.

İlk olarak kurum karşıtlığı ile başlayacak olursam, kurum karşıtlığı özellikle Avrupa özelinde Avrupa Birliği karşıtlığı zemininde oluşurken sağ popülizm ile toplumsal cinsiyet karşıtlığının birlikteliğine de elverişli bir alan oluşturuyor. AB'nin toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden düzenlemeler öngören politikaları söz konusu ikiliyi harekete geçiriyor. Yine bu hareketler tarafından AB'nin gündemini okurken anti-elit ve Avrupa Birliği'ne yönelik şüphecilik ile “toplumsal cinsiyet ideolojisi, geleneksel aileyi ve toplumun doğal düzenini istikrarsızlaştırmak isteyen Batılı seçkinler tarafından pazarlanıyor” (Kane, 2018) yorumları yapılabiliyor.

Farklı ülkelerde İstanbul Sözleşmesi'ne karşı tepkiler, bu ikilinin kurum karşıtı yüzünü analiz etmek için en belirleyici örneklerdendir. Sözleşmenin kökeni en basit haliyle toplumda kadın erkek eşitliğinin olmadığı argümanına dayanır. Sözleşmeye taraf olmak ve onaylamak ülkelere “kadına yönelik şiddeti önlemek, mağdurlarını korumak ve failleri yargılamak için önlemler almak”⁵ konusunda bazı sorumluluklar da yüklüyor. Ayrıca, sözleşme, kadınlara yönelik çeşitli şiddet türlerinin suç sayılmasıyla faillerin kovuşturulmasının altını çizerek, devlet tarafından alınması gereken bazı önlemleri vurgulamaktadır. Bu da devletin ulusal ceza hukukuna daha önce var olmayan yeni biçimler ve kapsayıcı şiddet tanımları getirmesi gerektiği anlamına gelir.

Sözleşme böyle bir hedef ortaya koyarken popülist siyaset ve toplumsal cinsiyet karşıtı hareketler tarafından aile yaşamına, sıradan insanın geleneklerine ve halk egemenliğine (*millet iradesi*) bir tehdit olarak adlandırılıyor. İstanbul Sözleşmesi'nin bu birliktelikte oynadığı rol ise meselenin toplumsal bir reaksiyonun ötesine geçerek hükümetler seviyesinde toplumsal cinsiyet karşıtlığının devlet politikasına dönüşmesinin göstergesi olmasıdır. Özellikle, sağ popülist bir siyasi hareketin iktidarda bulunduğu Polonya (Korolczuk ve Graff, 2018), Macaristan ve son yıllarda Türkiye gibi ülkelerde sözleşme siyaseten hem yerel hareketliliği

⁵ İstanbul Sözleşmesi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Council of Europe, “Istanbul Convention Action against violence against women and domestic violence: About the Convention” <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/about-the-convention>.

organize etmek hem de uluslararası anlamda kurum karşıtlığını kurmak açısından araçsallaştırılmıştır. Bu nedenle, mevcut durumda, sağ popülizm ve toplumsal cinsiyet karşıtı hareketler, toplumsal cinsiyet eşitliğinin milli olmayan kurumsal bir endişe kaynağı olduğu konusunda buluşup, aile ve yerli değerleri teşvik ederek kurumlara karşı tepkileri organize eder.

İkinci olarak, yerlilik (*nativism*) sağ popülizmin önemli bir bileşeni ve toplumsal cinsiyet karşıtlığına da hiç yabancı olmayan bir unsurdur. Kurumlara ve elitlere karşı şüphe ve düşmanlık arttıkça, bu ikili aktivizmin dayandıkları yerli ve otantik değerlerin önemi de artmaktadır. Milli ve yerli olanı korumak için üretilen aile merkezli politikalar kadının alanını ev ve aile olarak tanımlamaktan geri durmazken makbul kadınlığın ve ailenin de altını çizerler. Yerlilik gelecek korkusu üzerinden, tehditleri mobilizasyona dönüştüren unsurdur. Özellikle ebeveynleri çocuklarının geleceğini koruma korkusuyla motive eder (Wodak, 2015). Polonya ve Türkiye’yi karşılaştırdığı raporunda yerli ve milli gerekçelerin kadını nasıl etkilediğine değinen Yabancı (2021) sağ popülist siyaset içinde muhafazakâr ataerkil söylemin kadınlar üzerinden nasıl bir “biz” ve “onlar” kutuplaştırması yaptığını değiniyor. Ayrıca, biz ve yerli olan için aileyi merkeze alırken, kadının geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini tanımlayıp dışarıda kalanları ötekileştirirken de varlıklarının toplum için yarattığı tehlikenin altını çizerek siyaset stratejisini kurduğunu da anlatıyor.

Son değinmek istediğim nokta olan muhafazakarlık ise toplumla kurdukları ilişki açısından bu iki hareketi bağlayan en özgün içerik olabilir. 21. yüzyılda sağ popülizm otoriter, milliyetçi, liberal olmayan ve yerlici bir siyaset olarak görülürken, aslında bunlarla uyum içindeki muhafazakarlık genelde literatür içinde görmezden gelinmektedir. Akkerman’ın (2015) belirttiği gibi, partilerin muhafazakâr tavrı, geleneksel fikirlere sahip oldukları aile alanında ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple de popülizm ve toplumsal cinsiyet karşıtı hareketlerin birlikteliğinin incelenmesi popülist partilerin muhafazakâr yönünün de ortaya çıkmasına imkân verecektir. Bu birliktelik ikiliye güçlü bir hareket kabiliyeti de sağlamaktadır (Korolczuk ve Graff, 2018). Birbirlerini destekleyerek meclislerde ve hatta hükümetlerde yer bulup Kane’in

(2008) iddia ettiği “toplumsal cinsiyet eşitliğine karşı savaş” mottosuyla mevcut toplumsal cinsiyet rejimlerine kendi alternatiflerini sunabilirlerdi. Bunun önemli örneklerinden biri olarak genellikle Polonya işaret edilir. Polonya’da, toplumsal cinsiyet karşıtı hareketlerin fikirleri *Law and Justice* (PiS) partisi aracılığıyla “muhafazakâr bir refah devleti” (Korolczuk ve Graff, 2018) gibi bir form ile devlet politikasına dönüşmüştür. Benzer biçimde Türkiye’de de hem hükümette hem de muhafazakâr sivil toplumda İstanbul Sözleşmesi’nden ayrılmanın gerekliliği “yerli ve milli” yasal düzenlemelerin alternatif olarak sunulmasıyla desteklenmiştir (Diken, 2020).

Türkiye’de Sağ Popülizm ve Toplumsal Cinsiyet Karşıtlığı

Türkiye’de toplumsal cinsiyet karşıtlığı Avrupa’da olduğu gibi bir sivil toplum hareketi olarak oluşmamıştır. Bunun sebebi Türkiye’nin sivil toplum geleneğinin zayıflığında aranabileceği gibi AKP hükümetinin söz konusu hareketlerin oluşabileceği bir zemini hem yükselen otoriterleşmesiyle hem de muhafazakâr tutumuyla sınırlandırmasında da aranabilir.⁶ Bu durumu Türkiye’nin diğer ülkeler ile arasındaki olgusal bir farklılık olarak değerlendiren Özkazanç, “heteroseksist toplumun sınırlarını yoklayan düzeyde gelişkin bir liberal demokrat rejimin mevcut olmayışı”nın altını çiziyor (2020a: 33). Benzer bir durum Macaristan’da da karşımıza çıkmaktadır. Macaristan’da durumun neden Avrupa’dan farklı olduğunu ve tam donanımlı bir toplumsal cinsiyet karşıtlığı hareketinin olmadığını soran Kováts ve Petö (2017), cevabı hükümetin konuyla ilişkisi üzerinden vermeye çalışıyor ve hükümetin toplumda cinsiyet karşıtlığını motive edecek liberal politikalar üretmediğini söylüyor.

Türkiye’de AKP hükümetiyle beraber oluşan durum ise diğer ülkelerdekiyle belirli noktalarda birleşip belirli noktalarda ayrılıyor.⁷ AKP özelinden bakıldığında, AKP toplumsal

6 Bu konuda AKP’nin 2011 yılında hükümette iken onayladığı İstanbul Sözleşmesi’nden 2021 yılında Cumhurbaşkanlığı kararıyla çıkılması her ne kadar yükselen muhafazakâr İslamcı seslerin etkisiyle olmuş olsa da kararın verilmesi otoriter bir tavır ile aileci siyasetin milli kaygılarının göstergesidir.

7 Bkz. Alev Özkazanç ile Söyleşi, <http://www.feministyaklasimlar.org/sayi-41-sonbahar-2020/avrupada-ve-turkiyede-yukselen-toplumsal-cinsiyet-karsiti-hareketler-uzerine/>

cinsiyet rejimini hem İslami ve milli değerlere referans verilen hükümet politikalarıyla hem de KADEM (Kadın ve Demokrasi Derneği) gibi muhafazakâr sivil toplum örgütlerinin toplumsal pratikleri ile kurmaktadır. Bu bağlamda, partinin 19 yıllık iktidarı sıklıkla 2011 ve daha sonra 2015 yıllarındaki kademeli olarak artan otoriterleşmesi ile toplumsal cinsiyet karşıtlığı arasındaki ilişkiye vurgu yapılarak dönemleştirilir (Özkazanç, 2020b). Bu ayrım doğru olmakla beraber, ben AKP'nin muhafazakâr siyaset anlayışından doğan, aileci politikaları merkeze alan toplumsal cinsiyet karşıtlığının her zaman partinin ideolojik bileşenlerinden biri olduğunun altını çizmek istiyorum. Ancak zaman içinde devletin illiberal dönüşümleri (Grzebalska ve Petö, 2018) ve sağ popülizmin toplumsal cinsiyet karşıtlığının giderek derinleştiğini ve Türkiye'yi İstanbul Sözleşmesi'nden ayrılmaya varacak noktaya getirdiğini eklemekte fayda var. Yarattığı kurumsal dönüşümün yanında bu ikilinin seçmen mobilizasyonundaki keşfi de AKP'yi bu yolda hızlandırdı denebilir. Bu noktada AKP'nin muhafazakâr çerçeve içerisinde harekete geçirdiği toplumsal cinsiyet rejimini bir popülist aksiyon olarak inceleyeceğim. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde Türkiye'deki toplumsal cinsiyet karşıtlığının boyutlarını anlamak için AKP'nin aileci siyaset perspektifinden kurduğu toplumsal cinsiyet rejimi üzerinde duracağım.

AKP'nin Toplumsal Cinsiyet Rejimi: Aile Merkeziyetçiliği

AKP de dünyadaki örnekleri gibi toplumsal cinsiyeti geleneksel cinsiyet rolleri üzerinden tanımlıyor. Türkiye'de AKP'nin söyleminde ve politikalarında merkezileştirdiği ailenin toplumsal bir karşılık bulduğu unutulmadan AKP'nin toplumsal cinsiyet rejimini okumayı öneriyorum. Bunun yanı sıra, sağ popülizm ve toplumsal cinsiyet karşıtlığının kadınlar üzerinden sürdürdüğü birliktelik AKP içinde geçerlidir. Hatta bu durum AKP'de sadece söylemsel ve politika düzeyinin ötesinde bir varoluş meselesidir çünkü kadınlar AKP'nin seçmeni ve parti çalışanları olarak hem söylem ve politikalarının merkezi hem de partinin mobilizasyon gücünün kaynağıdır. Bir başka deyişle, Türkiye'de sağ popülizm ve toplumsal cinsiyet karşıtlığının birlikteliği, siyasal parti ve toplumsal cinsiyet karşıtı sivil toplum örgütleri arasında değil, partinin toplumu bu değerler ile yine partili kadın siyasetçiler aracılığıyla

mobilize etmesindedir. Bu noktada AKP'nin politikalarının ve muhafazakâr çerçevesinin doğrudan muhatabı olan kadınlar aynı zamanda bunların taşıyıcıları olarak da toplum ile parti arasındaki ilişkiyi kuruyorlar. Bunu detaylandırmadan önce, AKP'nin kadın kategorisini nasıl gördüğü sorusunun cevabını partinin toplumsal cinsiyet rejimi üzerinden vermeye çalışacağım.

Öncelikle, literatüre baktığımızda Ünal ve Cindoğlu (2013; 2017), AKP'nin toplumsal cinsiyet rejimini neoliberalizmi, İslamcılığı, otoriterliği ve muhafazakarlığı birleştirerek tartışıyorlar, Sümer ve Eslen-Ziya (2017) muhafazakarlık ve neoliberalizm arasındaki ittifakı, Coşar ve Yeğenoğlu (2011) ise yine neoliberal, milliyetçi ve dini söylemin birlikteliğini vurguluyorlar. Tüm bu araştırmalar göz önüne alındığında, muhafazakarlığın AKP'nin toplumsal cinsiyet rejiminde -neoliberalizm ile beraber- ortak unsur olduğu anlaşılıyor. AKP kadın ile aile arasında organik bir bağ kurar ve kadını da ailedeki annelik vazifesiyle kendine muhatap olarak alır. Bu sebeple AKP'nin kadına bakışını ya da toplumsal cinsiyet rejimini anlamak için önce aile politikalarına bakmak gerekiyor.

Ben, AKP hükümetiyle Türkiye'de ailenin öneminin artmadığını, yaşanan değişimin ailenin siyaseten anaakımlaştırılması olduğunu düşünüyorum. Özbay “Muhafazakâr çevrelerin yıllardır bir facia gibi aksettirdikleri ailenin yok olması tehlikesi istatistiksel bir gerçekliği hala yansıtmıyor.” (2017: 17–18) diyerek yaratılan tehdit atmosferinin gerçek olmadığını da gösteriyor. Ayrıca tabloda da⁸ görüldüğü gibi araştırmalar ailenin Türkiye'de her zaman merkezi bir yere sahip olduğunu ve bu merkezi konumda bir düşüş olmadığını gösteriyor. AKP'nin siyasetteki aile merkezci dönüşümü 2011 yılında “Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı”nın kaldırılıp yerine “Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı”nın (*Birgün Gazetesi*, 2011) kurulmasıyla bir hükümet politikasında görünür hale gelmiş olsa da AKP'nin iktidara geldiği günden beri aile meselesi muhafazakâr duruşunun göstergesi ve merkezi bir bileşeni olmuştur.

8 Bkz. Ek 1: Ailenin Türkiye'deki Önemi.

2003 yılında “devletin aileyi koruma sorumluluğu” gerekçesiyle Aile Mahkemelerini düzenleyen kanun değiştirildi (Resmi Gazete, 2003)⁹. 1990 yılından itibaren toplanan “Aile Şûrası”,¹⁰ AKP’nin iktidara gelmesiyle aile politikalarının tebliğinin yapıldığı bir alan haline geldi. 2004 yılında zinanın ceza kanunu kapsamına alınması tartışıldı, 2007’de artan boşanmaların nedenlerini öğrenmek için Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü tarafından araştırmalar başlatıldı (Hürriyet, 2007). 2008’de Başbakan Erdoğan kadınları “en az üç çocuk” söylemiyle uyarmaya başladı. AKP’nin aile meselesini oldukça merkeze alması, aile üzerinden kadına sorumluluk yüklemesi ve kadınların alanını aile ile sınırlandırması zamanla artan bir ses tonuyla ve etki alanını genişleterek devam ediyor.

2011 yılı itibariyle aile merkezli politikaların yeni olmamakla beraber sesinin daha gür çıkmaya başladığını not etmiştim. Bu durumun AKP’nin üçüncü seçim zaferiyle beraber siyasal anlamda kendini güvende hissetmesiyle (Alparslan, 2016) ve artan otoriterleşme ile doğrudan bir ilişkisi olduğunu da akılda tutmak gerekir. Hem Erdoğan hem de AKP’li diğer siyasetçiler önceden yaptıkları uyarıların tonunu sertleştirerek topluma seslenmeye başladı. Erdoğan artık kadınlara üç çocuk uyarısını yaparken doğrudan onların omzuna “milli” bir sorumluluk yüklüyordu:

En az üç çocukla beraber güçlü aileler istiyoruz. Ailelerimizi güçlü kılmamızın yolu buradan geçiyor. Bunu başaracağız, güçlü bir millet istiyoruz (...) Bir çocuk iflas, iki çocuk da iflas demektir. Üç çocuk olursa yerinizde sayarsınız (T24, 2013).

9 Söz konusu madde için Bkz. Madde 3: “Aile mahkemelerine, atanacakları bölgeye veya bir alt bölgeye hak kazanmış, adli yargıda görevli, evli ve çocuk sahibi, otuz yaşını doldurmuş ve tercihan aile hukuku alanında lisansüstü eğitim yapmış olan hâkimler arasından Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca atama yapılır.”

10 Bkz. Devlet Bakanlığı Aile Şûrası Yönetmeliği, Madde 2: “Aile Şûrası’nın amacı; toplumun temeli olan aile ile ilgili görüş ve yaklaşımları toplamak, tartışmak ve Türk toplumunun tercihleri doğrultusunda milli bir politikaya esas olacak ilkeler ve programlar üzerinde istişari kararlar almaktır.”

2019’a geldiğimizde iddiasından vazgeçmediğini göstererek, muğlak bir düşman imajının Türkiye nüfusu üzerinde nasıl bir tehlike yarattığının altını çiziyor:

Doğum kontrolü dediler, aile planlaması dediler değişik isimlerle bize nüfuz etmeye çalıştılar. Atılan bu adımlarla nüfusumuz azaltıldı. Bu gidişi doğru bulmadım, bulmuyorum. En az üç çocuk derken bazılarının geçim meselesi demesi... Bu toplumun kahir ekseriyeti Müslüman. Şunu unutmayalım her doğan rızıkıyla gelir (TCCB, 2019).

Erdoğan’ın olumsuz sinyaller yükleyerek işaret ettiği belirsiz “öteki” ve İslami referansı ile kurduğu “biz” ikiliği ise, AKP’nin toplumsal cinsiyet rejiminin iki ayağı olan popülizm ve muhafazakarlığın açık bir temsilidir. Bir başka deyişle, “popülizmi, “halk” ve “yozlaşmış seçkinler” karşıtlığında bir ideoloji olarak” (Mudde, 2004: 543) gördüğümüzde AKP siyasetinde aileci siyasetin ve anti-feminist perspektifin bu ikiliği kurmada ve belirsiz düşmanı işaret etmede önemli bir işlevi olduğunu da belirtmek gerekir. AKP’de üretilen söylem neredeyse başından beri ekonomik anlamda ailenin de en az tarım ve sanayi kadar önemli bir kaynak olduğu yönündedir ve söylemler ailenin toplumdaki yerinin altını kalın çizgiler ile çizer. AKP’nin önde gelen kadın siyasetçilerinden ve 61. hükümette Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurucu bakanı Fatma Şahin’in 2004 yılında mecliste yaptığı şu konuşma bunun bir işaretidir:

Aile kurumunu teşvik etmekte, tarımı ve sanayiye teşvik etmek bizim için çok önemli. Biraz önlem ve teşviklerle “Bekarlık değil Evlilik Sultanlığıdır” olduğunu ispatlamalı. Bence devletin evliliği teşvik etme sorumluluğu varken, kadınlar ailenin dağılmasını önleme sorumluluğuna sahip çünkü aile bizim için her şeydir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 2004).

Devletin ve kadınların aileyi koruma sorumluluğuyla kurulması amaçlanan ideal toplum, AKP’nin toplumsal cinsiyet rejiminin ana hatlarını gösteriyor. Durumu en açık biçimiyle

ortaya koyan yorum ise AKP'nin iktidarının, Türkiye'yi muhafazakarlaştırma süreci üzerine inşa edilen yeni bir ataerkillik biçimini oluşturduğuydu (Coşar ve Yeğenoğlu, 2011). Bu nedenle AKP'nin muhafazakâr ideolojiye dayalı yeni bir toplumsal cinsiyet rejimi inşa ettiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır.

AKP'nin muhafazakâr siyasetinde kadının ailedeki kurucu görevi olarak tayin edilen annelik, kadın bedeni üzerinden politika ve söylem üretmesine imkân vermektedir. Bu tespit, benzer çalışmalarda muhafazakarlığın pekiştirilmesinde de ana araç olarak ele alınmaktadır (Cindoğlu ve Ünal, 2017: 40). Erdoğan, evlilik ve çocuk sahibi olmanın önemini dile getirirken bunların olması gereken biçimini de kadınları birincil muhatap olarak yine tayin edilen belirsiz bir düşmana karşı sorumlu davranmalarına çağrı yapmıştır:

Ben özellikle annelere sesleniyorum, özellikle kadınıma sesleniyorum; Bu oyunu birinci derecede bozacak olan sizsiniz, burada tavrınızı koymak durumundasınız. Bir Türk annesi, kadını olarak, bunu birinci derecede bozacak olan sizsiniz. İkinci derecede de babalara sesleniyorum; bu oyunun bir tarafı olmamalısınız. Sizler de eşlerinizle dayanışma içinde bunu çözmek durumundasınız (CNN Türk, 2013).

Erdoğan ve AKP ile yoğun biçimde vurgulanan aile söylemi partinin muhafazakâr kimliğini dışarı vururken bir yandan da kürtaj ve sezaryen doğum biçiminin “bir oyun” olduğunu belirtmesi meselenin bir başka yönüne de dikkat çekiyordu. AKP'nin muhafazakarlığı toplumsal ve siyasal alanda beraber hareket ediyor (Coşar ve Yeğenoğlu, 2011: 556) ve kendini çeşitli siyasal teknikler ile kadınlar üzerinden somutlaştırıyor. Bu çalışmanın iddiası ise, AKP'nin toplumsal cinsiyet rejimini kendi söylem ve politik pratikleriyle ortaya koyarken, bunu sadece -demokratlığı paranteze alınmış- muhafazakâr bir parti olduğu için yapmadığı, çünkü AKP aynı zamanda bu muhafazakâr toplumsal cinsiyet rejimiyle, popülizmin imkânlarını kullanarak toplum -seçmen- ile bir diyalog geliştirmeye çalışıyor. Bir başka deyişle AKP, siyaseten benimsediği sağ popülist üslup ile otoriterliğini pekiştirip toplumsal cinsiyet

karşıtlığını daha görünür hale getiriyor. Görünen durumun işlevsel bir yansıması olarak da popülizm ile muhafazakarlığı birleştiren bir politik aksiyon yaratıyor.

AKP’li Kadınlar Üzerinden Muhafazakâr Toplumsal Cinsiyet Rejiminin Popülist Mobilizasyonu

Yukarıda AKP’nin toplumsal cinsiyet rejiminin özellikle Erdoğan’ın söylemlerindeki ve parti politikalarındaki izdüşümlerini tartışırken popülizmle de nasıl bir dirsek teması kurduğundan bahsettim. Muğlak olarak işaret edilen düşman ve ailenin muhafaza edilmesine yönelik vurgulanan “biz”, toplumsal cinsiyet karşıtlığını ve popülizmi dünyadaki örneklerine benzer bir çerçeveden birbirine yakınlaştırıyor. Toplumsal cinsiyet karşıtı ve sağ popülist siyasetin aktörleri, yürütücüleri ve destekçileri çoğunlukla erkekler olarak düşünülmüştür. Fakat daha önce tartıştığım gibi son dönemlerde küresel olarak bu hareketlerin sadece erkekler tarafından oluşturulmadığı, kadın aktörlerin de bu hareketlerin yürütücülüğünün bir parçası olduğu araştırılmaya başlandı. Makalenin bu bölümünde, bu araştırma odağını izleyerek AKP’nin aileyi merkeze alan toplumsal cinsiyet rejiminin topluma aktarılmasında ve yeniden üretilmesinde AKP’li kadın siyasetçilerin oynadığı rolü inceleyeceğim. Bunu yaparken aileyi söylemlerinde nasıl merkezîleştirdikleri, seçmen iletişiminde bunu nasıl kullandıkları ve mobilizasyon biçimini nasıl geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ile şekillendirdikleri üzerinde duracağım.

Parti-Aile Özdeşliği

Ailenin AKP’li kadınlar için farklı anlamları vardır. İlk akla gelebilecek anlamlardan birisi parti ile paralel olan kadının toplumsal, ekonomik ve siyasal varlığını aile sınırlarına yerleştiren bir zincir anlayışıdır: “kadın değişirse aile, aile değişirse toplum değişir” (AK Parti İstanbul İl Başkanlığı, 2015a). AKP’de kadınların ailenin tanımı üzerindeki fikir birliği yine oldukça yakın bir tarihte 2021’de Cumhurbaşkanlığı kararıyla Türkiye’nin İstanbul Sözleşmesi’nden çekilmesinden sonra kararı onaylayan paylaşımlarından çıkarmak da mümkündür.

#GüçlüKadınGüçlüTürkiye etiketiyle yapılan paylaşımlar altında AKP'nin İstanbul Sözleşmesi'nin vadettiği toplumsal cinsiyet eşitliği yerine, ailenin merkeze alınarak ve onu önceleyerek kadın hakları konusunda bir mücadeleye destekler vardı. Önde gelen kadın siyasetçiler “Türkiye AileErkil bir toplumdur.” (Fatma Betül Sayan, 20 Mart 2020), “Kadına karşı ayrımcılık ırkçılıktan beterdir, diyerek 2002’den bu yana her alanda kadın hakları, şiddet ve ayrımcılıkla mücadelede ilerleme kaydettik. Eğitimden ekonomiye, siyasal katılımdan istihdama aileyi önceleyerek [#GüçlüKadınGüçlüTürkiye](#) anlayışımızla çalışmaya devam edeceğiz” (Lütfiye Selva Çam, 20 Mart 2020) gibi paylaşımlar ile kararı destekleyen mesajlar yayınladılar.

Aile üzerinden geliştirilen siyaset diliyle burada AKP’li kadınların aileyi görme biçimlerine değil bu biçimi dönüştürdükleri fonksiyona, siyasal pratiklerine ve söylemlerine dikkat çekmek istiyorum. Muhafazakâr dünya görüşünün ve partinin öngörülebilir sonucu olarak ortaya çıkan aile tanımlamaları AKP’li siyasetçiler ile -ele aldığım kadın siyasetçiler özelinde de- somut bir zemine oturarak kendilerini siyasette ifade etme biçimine dönüşüyor. Kendi ailelerinin ötesinde, partiyi ve ülkeyi de aile olarak tanımlıyorlar. Partiyi aile olarak görmenin hem geldikleri muhafazakâr geçmişin hem de içinde bulundukları çevrenin sınırlarıyla doğrudan ilgisi bulunmaktadır. Kadınların siyasette -özellikle muhafazakâr partilerde- karşılaştıkları dışlanma mekanizmaları (Drechselová, 2020) göz önüne alındığında parti-aile özdeşleşmesi ve liderin koruyuculuğu kadının siyasetteki güvenceleri haline dönüşüyor. Kadınların parti içerisinde ve kendi özel yaşamlarında Erdoğan’ın liderliği üzerinden kurdukları güvenli alan ve aile olarak gördükleri partide karşılık beklemeden çalışmaları görüşmelerimde de sıklıkla karşıma çıktı.

Partiye katılmaya nasıl karar verdiklerini sorduğum görüşmecilerim, öncelikle eşlerinin rızasını alarak bunu yapmaya karar verdiklerini ve Erdoğan’ın liderliğinin eşleri için de güven verdiğini paylaşıyorlardı. Eşinin siyaset yapmasına çok olumlu bakmadığını ama Erdoğan’ın liderliğinin eşini etkilediğini söyleyen bir İlçe Kadın Kolu Başkanı benimle şunu paylaşmıştı:

Biz evlenirken bu şartla evlendik. Tabii rızası olmasa ben katılmayacaktım siyasete. Kur'an bile eşlerin rızasının önemini vurguluyor. Ama öyle bir şey olmadı tabii aramızda. O da Cumhurbaşkanımızı çok sever (Eylül 2019; Mülakat).

Bir başka örnek ise partide çalışan kadınların ev içinde yüklendikleri sorumluluklar ile siyaset yapmanın arasında sıkıştığını gösteriyordu. Görüştüğüm bir başka İlçe Kadın Kolu Başkanı 12 yıllık parti deneyiminde kadınların aile ve parti arasında yaşadığı zorluğu anlatırken yine de kadınların parti için fedakârca çalışmalarının altını çiziyordu:

Bir saatten sonra bana gelip evde sorun oluyor diyorlar. İşin özeti, evde yemek olmayınca özellikle seçim zamanı bir de karşılığında da hiçbir şey almayınca eşler ne oluyor diyebiliyor... Birisi geldi eşim burada çalışıyor para vermiyorsunuz bari sigortasını yapın dedi. Oradan anladım kadınların ne kadar büyük fedakarlıklarla çalıştığını/hizmet ettiklerini o gün gördüm. Eşine hesap veriyor, bize hesap veriyor. Bize Allah rızası için hesap veriyor. O beni çok ciddi anlamda üzmüştü (Eylül 2019; Mülakat).

Kendi aileleri ile partileri arasında yaşadıkları bu zorlayıcı deneyim hem partinin hem de partili kadınların var olan muhafazakâr kodlara uyum sağlaması ile yeniden üretiliyordu. AKP'nin aile merkezli siyasetinin kurduğu toplumsal cinsiyet rejiminin ötesinde yarattığı siyasal ve sosyal atmosfer önemli pratikleri partinin işleyişinde de açıkça gözüküyor. Kadınlar lideri ve partiyi özdeşleştirdikleri aile kavramı ile hem siyasi varlıklarını hem de motivasyonlarını sürdürebiliyorlar. Bu sebeple, partili kadınların evlerinde yaşadıkları sorunlara karşı partili olmalarının verdiği prestij ve statü ile partinin yarattığı sosyal ve siyasal alanda yer alıyorlar, çünkü onlar "AK Parti ailesinin" yereldeki aktörleri olarak kendilerini konumlandırıyorlar. Aynı İlçe Kadın Kolu Başkanı yukarıdaki alıntının devamında bunu şöyle anlatıyordu:

Çevrelerinde statüleri artıyor. (Mahalleliler) onlara sorun iletiyorlar onlar da bize iletiyor. Böyle çok çabuk çözülünce de (kadınlar) bak söyledim çözüldü

diyebiliyorlar... En azından kadınların toplumsal bir pozisyonu oldu, evde olan kadınlar artık dışarı çıktı. Ama sırf siyasete gelmedi buraya. Bizim çok sayıda sosyal faaliyetimiz de oluyor. Piknik, konser vs. bunlar da kadını sosyalleştiriyor. Üç kadın bir araya gelip sosyalleşebiliyor hiç yoktan (Eylül 2019; Mülakat).

Parti ile kurdukları aidiyet kadınlara yeni bir siyasal ve toplumsal pozisyon kazandırırken bu durum var olan muhafazakâr toplumsal cinsiyet rollerinin sürdürülmesinin de bir yansımasıdır. Eski İstanbul İl Kadın Kolları Başkanları'ndan Özlem Zengin parti-aile özdeşliğini şu şekilde ortaya koyuyor: “AKP’de siyaset yapmak yaşamak demektir, aile olmak demektir” (AK Parti İstanbul, 2015c). Bu benzersiz bir örnek ya da söylem de değildir. Parti teşkilatının farklı düzeylerindeki kadınların da partiyi aile çerçevesinden tanımladığına şahit olunabilir. Eski bir il yöneticisi ile yaptığım görüşmede yöneticinin aktardıklarının bunu kanıtlar nitelikte olduğunu söyleyebilirim:

Bakın ben il başkanlığında görevliyken yurtdışından gazeteciler bizimle röportaja geldi. Neden bu kadar çok çalıştığımızı bir türlü anlayamadılar. Biz dünya çapında en büyük kadın hareketiyiz. Bakın biz evimizi, işimizi, sevdiklerimizi her şeyimizi bırakıp bazen seçim yaklaşınca yemin ediyorum 20 saat ayakta dururuz. Belki ütopya olarak düşünebilirsiniz. Ama bu gerçek. Niçin biliyor musunuz? Vatan, millet ve çocuğumuz için (Şubat 2019, Mülakat).

Bu sözler ile görüşmecim bir siyasi partiye ait olmanın, ortak bir amaç için çalışmanın önemine değiniyordu. Gönüllü olarak çalıştıklarını belirten kadınlar bir nevi “kadın hassasiyetiyle” anne olmanın ve partiyle kurdukları aidiyetin de altını çizerek bu alanı doğrudan aile olmak ile eşleştiriyor. Yine İlçe Kadın Kolları Başkanları düzeyinde de benzer söylemlere rastladım:

Kendimizi güvende hissettiğimiz, güvenli ve huzurlu ortam olarak gördüğümüz en önemli çekirdek ailemizin aslında ben ‘AK Parti Ailesi’ olduğunu düşünüyorum. Bu ailemizin bize verdiği güç ile yaptığımız işlerin çok daha sağlam adımlarla

ilerleyeceğini, karşılaşıcağımız sorunlar karşısında birbirimizden güç alacağımızı ve tüm zorlukları emin adımlarla aşacağımızı düşünüyorum... Birlik ve beraberlik içinde çalışmalar yapan bir aileyiz (AK Parti İstanbul İl Başkanlığı, 2016).

Partiyi aile olarak görmenin kadın siyasetçi açısından ne anlama geldiği ayrı bir araştırma konusu olacak kadar incelikli bir konu aslında. En kestirme çıkarım ise partiyi aile ile özdeşleştiren kadınların bir anlamda beklentisiz çalışmayı kabul ederken bir yandan da bu özdeşleştirmenin kadına siyasette olması için meşru bir zemin kazandırması şeklinde yapılabilir. Kadınların parti ile aile benzetmesi üzerinden kurdukları ilişki bireysel düzeyde kendi siyasal motivasyonlarına temel oluşturup, siyasi varlıklarını sürdürmek açısından bir güvenli alan kurmalarını sağlarken bir yandan da uyarladıkları bu anlayış ile seçmenle iletişimde aile merkezli siyasal bir dil kullanmalarını sağlıyor -ki bu alan AKP'nin popülist stratejisinin aktive edildiği alanı temsil ediyor. Seçmen ile iletişimde hem parti organizasyonunu aile olarak tanımlayan hem de seçmeni bu ailenin içine yerleştiren bir dil ile siyasi pratiğini harekete geçiren AKP'nin yerel teşkilatları muhafazakâr çerçeve içerisinde güçlü bir popülist mobilizasyon da kuruyor.

Ev Kadınlarının Mobilizasyonu: Biz de Sizin Gibiyiz

2019 yerel seçimleri öncesinde İstanbul'da yürütmeye başladığım saha çalışmasında AKP'nin özellikle kadın seçmeni baz aldığı etkinliklere gözlemci olarak da katıldım. Bunlardan biri de 2019 yılı Şubat ayında Küçükçekmece'de düzenlenen “Kadınlar Şehri Konuşuyor” etkinliği idi. Etkinlik yerel seçim çalışmaları kapsamında illerde AKP İl Başkanlıkları tarafından organize edilmişti ve kadın seçmenler ile farklı ilçelerde belediye başkan adayları ya da partili önde gelenler ile buluşmasını amaçlıyordu. Partinin doğrudan kadın seçmene yönelik etkinliklerinde görüldüğü gibi bunda da söylemlerin “muhafazakâr cinsiyet rollerini” pekiştiren anneliği ve aileyi kutsallaştıran bir tonu vardı. Etkinlikte moderatör olan İl Kadın Kolları Başkanı'nın konuğu AKP'li deneyimli bir kadın siyasetçi olan Dr. Fatma Betül Sayan Kaya idi. Neden siyasette olduğunu ve annelik ile siyaseti nasıl yürüttüğünü anlatıyordu Kaya:

Çocuklarıma kek pişirmek benim için müthiş bir zevk. Ama buna vakit bulamıyorum. Kendimi bunun için üzgün hissetsem de sonra çocuklarım için siyaset yaptığımı hatırlıyorum, aynı sizin evde onlar için çalışmanız gibi. Hepimizin tüm amaç ve endişesi çocuklarımız (Kadınlar Şehri Konuşuyor Etkinliği, Saha Notu, 2019).

Sayan Kaya'nın kadınlarla annelik üzerinden kurduğu bu dil ve kadın siyasetçilerin siyasete yükledikleri “anne sorumluluğu” daha sonraları farklı etkinliklerde ve yaptığım görüşmelerdeki kadın siyasetçilerin ifadelerinde de tekrar ederek devam etti. Aynı etkinlikte moderatör olan İl Başkanı İlhan ise konuşmasında parti bakış açısından anne ve aile arasında kabul edilen organik ilişkiyi aktarıyordu:

AK Parti ile kadınlar hak ettiği yerlerde, eminiz ki bundan sonra çok daha fazla sosyal hayatın içinde yer alacaktır. Nasıl ki girdiği her alanda başarı sağladığı gibi şehirlerimizde de semtlerinde de fikirleriyle görüşleriyle her zaman çalışmalara ışık tutacak olan yine kadınlarımızdır. Hizmette önceliğimiz hanımlar ve çocuklardır. Çünkü hanımları mutlu edebilirsek tüm aileyi mutlu ederiz. Tüm aile mutlu olursa başarı kaçınılmaz olur (Kadınlar Şehri Konuşuyor Etkinliği, Saha Notu, 2019).

AKP'nin genel olarak kadın seçmenden özelde ise annelerden geçen aileyi anaakımlaştıran siyaseti seçmen ve siyasetçi kadınlar arasında da önemli bir özdeşliğin kurulmasına ve böylece ortak bir dilin sürdürülmesine olanak sağlıyordu. Görüştüğüm kadın siyasetçilerin sürekli vurguladıkları nokta kadının anne olması ve bundan dolayı kadınlar arasında kurulabilen deneyim özdeşliği idi. Bu özdeşlik sadece seçmen mobilizasyonunda değil partiye gelen eleştirilerle baş etme noktasında da kullanılıyordu. 2019 yılı Şubat ayında katıldığım bir seçim çalışmasında kadın seçmen ile buluşan İlçe Kadın Kolu Başkanı, çocuklarının okullarının koşullarının olumsuzluğundan, sağlık ocağı eksikliğinden ve yetersiz sosyal devlet desteğinden şikayetçi olan seçmene şu şekilde cevap veriyordu:

Haklısınız biliyorum hayatın ne kadar pahalı olduğunu. Biliyorum. Görüyorum.
Benim de çocuklarım var (Saha Notu, 2019).

Kadınlar kendi hayatlarından yola çıkarak anne olmayı ve kadın duyarlılıklarını siyasette olma sebepleri olarak görüyorlar ve yine bu amacın şekillendirdiği bir dille seçmenle iletişim kuruyor. Bunun yanı sıra, toplumdaki kadınların da yine aynı sebepler ile siyaseti algılama biçimlerinin altını çiziyorlar. Özlem Zengin bir başka konuşmasında kendilerini tanımlarken kadın seçmen ile benzerliği vurguluyor ve şöyle diyordu:

Biz sadece ultra siyaset yapan kadınlar değiliz, biz hayatın içindeki kadınlarız (...) hem ev işi yapıyoruz hem çocuklarımıza bakıyoruz hem çalışıyoruz hem de siyaset yapıyoruz (AK Parti İl Başkanlığı, 2015b).

Kadın siyasetçilerin seçmen ile muhafazakâr çerçeveden tanımladıkları “kadın olma deneyimi” üzerinden inşa etkileri “biz” ve “bizim gibi” dili, AKP’nin popülizminin söylem ötesinde pratiğe ve siyasal bir aksiyona dönüştüğü noktadır da aynı zamanda. Görüşmelerde karşıma çıkan: “ben anneyim, benim de çocuğum var ve onu en iyi ben anlarım”, “ben de evimde iş yapıyorum o yüzden bir kadını en çok neyin rahatsız ettiğini bilirim” gibi cümleler partili kadın siyasetçilerin de benimsedikleri geleneksel cinsiyet rolleri üzerinden kadın seçmenle kurdukları bağı gösteriyor. Bunun yanı sıra da oluşturmaya çalıştıkları benzerlik ve kadınlar arasında bu roller ile kurdukları özdeşlik AKP içinde bir kadın kampına işaret ediyor. Bu durum da popülist anlamda oluşan “biz” duygusunu motive ediyor.

Sonuç

Feminist Teori kitabının önsözünde Donovan (2020: 14-15), muhtemel dördüncü dalganın 2008 yılında başladığını ifade ettikten sonra feminist dalgaların karşı hareket ile karşılaşp bastırıldıklarını paylaşır. Bugün toplumsal cinsiyet karşıtı hareketler ve popülist sağcı partilerin birlikteliğinin dördüncü dalgaya bir karşı hareket olup olmadığını sorarak bu yazıyı bitirirken

bu ikili hareketin cinsiyet eşitliğini baltalayarak nüfusun önemli bir kısmı için zorluk yarattığına dikkat çekmek istiyorum. Nüfusun azalması, ahlaki panik, ailenin yozlaşması, çocukların -gelecek nesillerin- tehlikede olması gibi konularda aileyi ve kadınları siyasallaştırdıklarında, “milleti kurtarma” propagandasının baş aktörü olarak kadını görevlendiriyor ve bir bakıma da tüm sorumluluğu onların omzuna yüklüyor. Kadını güçlendiriyor gibi görünen ama özgürlüklerini kısıtlayan bir yükün altına sokan AKP’nin de özellikle “AKP bir kadın partisidir” (T24, 2020) çıkışının ve AKP Kadın Kolları “Türkiye’nin hatta dünyanın en büyük kadın örgütüdür” (Sputnik, 2019) tanımlamalarının pek irdelenmediğini düşünüyorum. Bunun görünen şekliyle AKP’nin Kadın Kolları teşkilatlarının 5 milyondan fazla (Milliyet, 2021) üyesiyle ve mahalle düzeyine inen örgütlenme biçimiyle yakından ilgili olduğunu söyleyebilirim. Daha ayrıntılı olarak ise bu yazıya konunun hem parti politikaları, söylemleri, kadın siyasetçileri hem de seçmeni, seçmen ile iletişimi gibi bir ağ üzerinden karşılıklı okumasını öneriyorum. Bu yazıda, AKP’nin sürekli olarak üzerinde durduğu güçlü kadın teşkilatının ve bunun yarattığı bir siyasal mobilizasyonun getirdiği kadın seçmen desteğini, AKP’nin popülist siyasetinin yine partinin muhafazakâr toplumsal cinsiyet rejimiyle birlikteliğinden okumayı öneriyorum. Dikkat çekmeye çalıştığım nokta ise, AKP’nin aileyi merkeze alan politikalarının Erdoğan’ın söylemlerinin ve politikalarının ötesinde -ki onları yok saymadan- partili kadınların siyasal pratiklerinde, siyaset algılarında ve söylemlerinde somutlaşmasıdır.

2000’li yıllarla beraber yükselen iki siyasal hareket olarak popülizm ve toplumsal cinsiyet eşitliği karşıtlığının AKP üzerinden analizini yaptığım bu çalışmada, bu birlikteliği dünyadaki benzerleriyle bir diyaloga sokmaya çalıştım ve AKP’nin parti mobilizasyonuna odaklandım. AKP’nin muhafazakarlığını popülizm ile bir ittifaka sokarak incelemeye çalıştım. Yılmaz’ın iddia ettiği gibi “İslamcı kadınlar üzerinden kendisini yerelde yeniden kurduğunu” düşünerek meselenin AKP’nin siyaset ve mobilizasyon tarzında incelenmesi gerektiğini öne sürdüm.

Son olarak, AKP'nin 20 yılı aşan siyasi tarihinde merkezine aldığı aile ile nasıl bir politik anlayış ve mobilizasyon kurduğunu anlatırken bugüne de değinmek istiyorum. Şimdilerde AKP, yeni bir jenerasyona ulaşma stratejileri geliştirirken aileyi politikalarının ya da söylemlerinin merkezine koymanın ötesine geçerek doğrudan göreve çağırıyor. AKP'nin yeni jenerasyon ile arasındaki bağı ailelerin kurması gerektiğini vurgulayarak bir kurtarıcı gibi yeniden aileye sarılıyor. Şunu da unutmadan, burada aileye verilen sorumluluk aslında kadına yani anneye veriliyor. “Güçlü kadın, güçlü aile, güçlü toplum, güçlü Türkiye” sloganının verdiği mesaj gibi kadınlardan çocuğu biyolojik olarak yetiştirmenin yanında AKP'nin iktidarda kalmak için ihtiyacı olduğu toplumun kodlarını da aktarması bekleniyor.

AKP'nin popülizm ve toplumsal cinsiyet karşıtlığı birlikteliğini mahir bir şekilde siyasal mobilizasyona dönüştürmesinin onu dünyadaki diğer örneklerden ayırırken bir yandan da onlara yol gösterici olabileceğini düşünüyorum. Bunun nedenini ise, iktidara geldiği 2002'den bu yana kadın seçmenin desteğini alabilen AKP'nin, dünyada kadın seçmen tarafından erkeklere göre daha az tercih edilen popülist sağ partiler açısından da bir fark yaratması olarak görüyorum. Bugün dünyada sağ partilerin kadın seçmen için cazip hale gelmesi tehlikesini dile getiren araştırmaların, AKP'nin kadın siyaseti ile karşılaştırılmalı okunmasının önemli olduğunu düşünüyorum.

KAYNAKÇA

AK Parti İstanbul İl Başkanlığı. (2015a) *Kadın Kollarımız, STK temsilcileri ile buluştu.* [çevrimiçi] Erişim adresi: <http://www.akpartiistanbul.com/akbulten/288/files/288.pdf> (Erişim tarihi: 29 Mayıs 2021).

AK Parti İstanbul İl Başkanlığı. (2015b) *Kadın Kollarımız, 4. Olağan Kongre Dönemini başlatıyor.* [çevrimiçi] Erişim adresi: <http://www.akpartiistanbul.com/akbulten/275/files/275.pdf> (Erişim tarihi: 29 Mayıs 2021).

AK Parti İstanbul İl Başkanlığı. (2015c) *Kadın Kollarımızda 4.Olağan Kongre Süreci başladı: Yeni Türkiye Yeni Güç Kadın 2023.* [çevrimiçi] Erişim adresi: <http://www.akpartiistanbul.com/akbulten/276/files/276.pdf> (Erişim tarihi: 29 Mayıs 2021).

AK Parti İstanbul İl Başkanlığı. (2016) *Ümraniye Kadın Kollarımız Fark Yaratmaya Devam Ediyor* AK Bülten. [çevrimiçi] Erişim adresi: <http://www.akpartiistanbul.com/akbulten/349/files/349.pdf> (Erişim tarihi: 29 Mayıs 2021).

Akkerman, T. ve Hagelund, A. (2007) ‘Women and children first!’ Anti-immigration Parties and Gender in Norway and the Netherlands. *Patterns of Prejudice*, 41(2): 197–214.

Akkerman, T. (2015) Gender and the Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis of Policy Agendas. *Patterns of Prejudice*, 49(1–2): 37–60.

Alparslan, N. (2016) Familialization of Women: Gender Ideology in Turkey’s Public Service Advertisements. *Fe Dergi*, 8(1):168–182.

Aslanidis, P. (2017) Populism and Social Movement. Kaltwasser, C. R. vd. haz. *The Oxford Handbook of Populism* içinde. Oxford: Oxford University Press.

Barr, R. R. (2009) Populists, Outsiders and Anti-Establishment Politics. *Party Politics*, 15(1): 29–48.

Birgün Gazetesi (2011) *Devletin kadın politikası artık yok.* [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://www.birgun.net/haber/devletin-kadin-politikasi-artik-yok-58802>. (Erişim tarihi: 29.05.2021).

Bora, T. (2019) *Sol Popülizm I.* [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://birikimdergisi.com/haftalik/9586/sol-populizm-i>. (Erişim tarihi: 09.07.2021).

Canovan, M. (2002) Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy.

Mény, Y. & Surel, Y haz. *Democracies and the Populist Challenge* içinde. Londra: Palgrave Macmillan: 25–44.

Cindoğlu, D. & Ünal, D. (2017) Gender and sexuality in the authoritarian discursive strategies of ‘New Turkey’. *European Journal of Women’s Studies*, 24(1): 39–54.

Council of Europe. *Istanbul Convention Action against violence against women and domestic violence: About the Convention*. [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/text-of-the-convention> (Erişim tarihi: 29.05.2021).

Council of Europe. *What is gender mainstreaming?* [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://www.coe.int/en/web/genderequality/what-is-gender-mainstreaming>. Erişim tarihi: 29.05.2021).

Coşar, S. & Yeğenoğlu, M. (2011) New Grounds for Patriarchy in Turkey? Gender Policy in the Age of AKP. *South European Society and Politics*, 16(4): 555–573. CNN Türk. (2013) *Erdoğan’dan “kürtaj ve sezaryen” yorumu*. [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://www.cnntrk.com/2013/guncel/06/19/erdogandan.kurtaj.ve.sezaryen.yorumu/712176.0/index.html>. (Erişim tarihi: 29.05.2021).

Devlet Bakanlığı Aile Şurası Yönetmeliği. [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/anayasa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=7&MevzuatNo=4066&MevzuatTertip=5> (Erişim tarihi: 29.05.2021).

Drechselová, L. G. (2020) *Local Power and Female Political Pathways in Turkey*. Cham: Palgrave Macmillan.

Diken (2020) *İstanbul Sözleşmesi Raporu: Türkiye çekilsin, yerli ve milli düzenleme yapılsın*. [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://www.diken.com.tr/istanbul-sozlesmesi-raporu-turkiye-cekilsin-yerine-yerli-ve-milli-bir-yasal-duzenleme-yapilsin/> (Erişim tarihi: 13.07.2021).

Donovan, J. (2020) *Feminist Teori*. (Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan). İstanbul: İletişim.

Farris, S. (2017) *In the Name of Women's Rights The Rise of Femonationalism*. Durham: Duke University Press.

Feminist Yaklaşımlar. (2020) *Avrupa'da ve Türkiye'de Yükselen Toplumsal Cinsiyet Hareketleri Üzerine Alev Özkazanç ile Söyleşi*. Günaydın, A. & Aşan, E. haz. [çevrimiçi] Erişim adresi: <http://www.feministyaklasimlar.org/sayi-41-sonbahar-2020/avrupada-ve-turkiyede-yukselen-toplumsal-cinsiyet-karsiti-hareketler-uzerine/> (Erişim tarihi: 11 Temmuz 2021).

Gidron, N. ve Bonikowski, B. (2013) Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda. [çevrimiçi] Erişim adresi: https://robobees.seas.harvard.edu/files/wcfia/files/gidron_bonikowski_populismreview_2013.pdf. (Erişim tarihi: 29 Mayıs 2021).

Gilloz, O., Hairy, N & Flemming, M. (2017) *Getting to know you: mapping the anti-feminist face of right-wing populism in Europe*, *Open Democracy*. [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/mapping-anti-feminist-face-of-right-wing-populism-in-europe/> (Erişim tarihi: 29 Mayıs 2021).

Greven, T. (2016) *The Rise of Right-wing Populism in Europe and the United States A Comparative Perspective*. [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://library.fes.de/pdf-files/id/12892.pdf> (Erişim tarihi: 10 Temmuz 2021).

Grzebalska, W., Kováts, E. & Petö, A. (2017) *Gender as symbolic glue: how 'gender' became an umbrella term for the rejection of the (neo)liberal order*. [çevrimiçi] <http://politicalcritique.org/long-read/2017/gender-as-symbolic-glue-how-gender-became-an-umbrella-term-for-the-rejection-of-the-neoliberal-order/> (Erişim tarihi: 09 Ağustos 2021).

Grzebalska, W., Kováts, E. & Petö, A. (2018) The Gendered Modus Operandi of the Illiberal Transformation in Hungary and Poland. *Women's Studies International Forum*, 68(May): 164–72.

Guardian (2019) *Women are Joining the Far Right-We need to Understand Why*. [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/jan/24/women-far-right-gender-roles-radical-right-migrant-muslim>. (Erişim tarihi: 29.05.2021).

Heinrich Böll Stiftung (2015) *Anti-Gender Movements on the Rise? Strategising for Gender*

Equality in Central and Eastern Europe. [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://www.boell.de/sites/default/files/2015-04-anti-gender-movements-on-the-rise.pdf>.

(Erişim tarihi: 10 Nisan 2021).

Hürriyet (2007) *Boşanma Nedenleri Araştırılıyor*. [çevrimiçi] Erişim adresi:

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bosanma-nedenleri-arastiriliyor-6700079> (Erişim tarihi: 29 Mayıs 2021).

İnsan Hakları Derneği (1995) *İnsan Hakları Belgeleri Birleşmiş Milletler Pekin Deklarasyonu*. [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://www.ihd.org.tr/birlesmis-milletler-pekini-deklarasyonu/> (Erişim tarihi: 15 Temmuz 2021).

Kane, G. (2018) Right-Wing Europe's War on 'Gender Ideology', *The Public Eye*, 16 Mayıs [çevrimiçi] Erişim adresi: <http://feature.politicalresearch.org/right-wing-europes-war-on-gender-ideology-> (Erişim tarihi: 29 Mayıs 2021).

Korolczuk, E. ve Graff, A. (2018) Gender as 'Ebola from Brussels': The Anticolonial Frame and the Rise of Illiberal Populism. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 43(4): 797–821.

Kováts, E. & Petö, A. (2017) Anti-gender Discourse in Hungary: A Discourse Without a Movement? Kuhar, R. & Paternotte, D. haz. *Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilizing against Equality* içinde. London: Rowman & Littlefield: 117-132.

Kováts, E. (2017) The Emergence of Powerful Anti-Gender Movements in Europe and the Crisis of Liberal Democracy. Köttig, M., Bitzan, R. & Petö, A. haz. *Gender and Far Right Politics in Europe* içinde. Cham: Palgrave Macmillan: 175-190.

Kováts, E. (2018) Questioning Consensuses: Right-Wing Populism, Anti-Populism, and the Threat of 'Gender Ideology'. *Sociological Research Online*, 23(2): 528–538.

Köttig, Michaela, Bitzan, R. ve Petö, A. (2017) *Gender and Far Right Politics in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan.

Kuhar, R. (2015) Playing with Science: Sexual Citizenship and the Roman Catholic Church Counter-narratives in Slovenia and Croatia. *Women's Studies International Forum*, 49: 84–92.

Laclau, E. (2005) Populism: What's in a Name?, Panizza, F. haz. *Populism and the Mirror of Democracy* içinde. London: Verso.

Laclau, E. ve Mouffe, C. (2017) *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*. (Çev. Ahmet Kardam). İstanbul: İletişim.

Lamont, R. (2011) Mainstreaming Gender into European Family Law? The Case of International Child Abduction and Brussels II Revised. *European Law Journal*, 17(3): 366–384.

Lasco, G. (2020) Medical Populism and the COVID-19 Pandemic. *Global Public Health*.15 (10): 1417–29.

McCarthy, J. (2019) Authoritarianism, Populism, and the Environment: Comparative Experiences, Insights, and Perspectives. *Annals of the American Association of Geographers*, 109(2): 301–13.

Milliyet (2021) *AK Parti'nin kadın üye sayısı hedefi 6 milyon*. [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/antalya/ak-partinin-kadin-uye-sayisi-hedefi-6-milyon-6426701> (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2021).

Mudde, C. (2004) The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4): 541–563.

Mudde, C. (2007) *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Özbay, F. (2017) *Dünden Bugüne Aile, Kent, Nüfus*. İstanbul: İletişim.

Özkazanç, A. (2020a) *Bir Musibet: Yeni Türkiye'de Erillik, Şiddet ve Feminist Siyaset*. İstanbul: Dipnot.

Özkazanç, A. (2020b) *Gender and Authoritarian Populism in Turkey: The Two Phases of AKP Rule, Open Democracy*. [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://www.opendemocracy.net/en/rethinking-populism/gender-and-authoritarian-populism-turkey-two-phases-akp-rule/> (Erişim tarihi: 02 Ağustos 2021).

Paternotte, D. & Kuhar, R. (2017) The Anti-gender Movement in Comparative Perspective. Kuhar, R. & Paternotte, D. haz. *Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilizing Against Equality* içinde. Londra: Rowman & Littlefield: 253-276.

Paternotte, D. & Kuhar, R. (2018) Disentangling and Locating the ‘Global Right’: Anti-Gender Campaigns in Europe. *Politics and Governance*, 6(3): 6-19.

Petö, A. (2015) Anti-gender” Mobilisational Discourse of Conservative and Far Right Parties as a Challenge for Progressive Politics. Eszter, K. & Maari, P. haz. *Gender as Symbolic Glue The Position and Role of Conservative and Far Right Parties in the Anti-Gender Mobilizations in Europe* içinde. Friedrich-Ebert-Stiftung.

Resmi Gazete (2003) Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun. Türkiye. [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/01/20030118.htm> (Erişim tarihi: 29 Mayıs 2021).

Roberts, Kenneth M. (2006) Populism, Political Conflict, and Grass-Roots Organization in Latin America. *Comparative Politics*, 38(2): 127-148.

Sauer, B., Kuhar, R. & Ajanovic, E. & Saarinen, A. (2017) Exclusive Intersections: Constructions of Gender and Sexuality. Lazaridis, G. & Campan, G. haz. *Understanding the Populist Shift: Othering in Europe in Crisis* içinde. New York: Routledge: 104–121.

Sayan-Cengiz, F. & Tekin, C. (2019) *The ‘Gender Turn’ of the Populist Radical Right*. Open Democracy. [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://www.opendemocracy.net/en/rethinking-populism/the-gender-turn-of-the-populist-radical-right/> (Erişim tarihi: 29 Mayıs 2021).

Sputnik (2019) *Emine Erdoğan: AK Parti Kadın Kolları, 5 milyona yakın üyesiyle dünyanın en büyük kadın örgütüdür*. [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201912111040818117-emine-erdogan-ak-parti-kadin-kollari-5-milyona-yakin-uyesiyle-dunyanin-en-buyuk-kadin-orgutudur/> (Erişim tarihi: 29 Mayıs 2021).

Sümer, S. & Eslen-Ziya, H. (2017) New Waves for Old Rights? Women’s Mobilization and Bodily Rights in Turkey and Norway. *European Journal of Women’s Studies*, 24(1): 23–38.

T24 (2013) *Erdoğan: 1 çocuk da 2 çocuk da iflastır, 3 çocukla yerinizde sayarsınız.* [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://t24.com.tr/haber/erdogan-1-cocuk-da-2-cocuk-da-iflastir-3-cocukla-yerinizde-sayarsiniz,220907>. (Erişim tarihi: 29 Mayıs 2021).

T24 (2020) *AKP’li Özlem Zengin: AK Parti gelene kadar ‘kadın’ kelimesinin adı yoktu Türkiye’de.* [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://t24.com.tr/haber/akp-li-ozlem-zengin-ak-parti-gelene-kadar-kadin-kelimesinin-adi-yoktu-turkiye-de,886414>. (Erişim tarihi: 29 Mayıs 2021).

Taggart, P. (2000) *Populism*. Philadelphia: Open University Press.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı. (2004) *Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı*. [çevrimiçi] Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangic?P4=12885&P5=B&page1=80&page2=80. (Erişim tarihi: 29 Mayıs 2021).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkalığı. (2019) *7. Aile Şûrasında Yaptığı Konuşma*. Erişim adresi: <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/105228/7-aile-s-rasinda-yaptigi-konusma> (Erişim tarihi: 29 Mayıs 2021).

Ünal, D. & Cindoğlu, D. (2013) Reproductive Citizenship in Turkey: Abortion Chronicles. *Women’s Studies International Forum*, 38: 21–31. UN Women. (1995) *The United Nations Fourth World Conference on Women*. [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/decision.htm> (Erişim tarihi: 15 Temmuz 2021).

Urbaniti, N. (1998) Democracy and Populism. *Constellations*, 5(1): 110–24.

Verbeek, B ve Zaslove, A. (2017) Populism and Foreign Policy. Kaltwasser, C. R. vd. haz. *The Oxford Handbook of Populism* içinde. Oxford: Oxford University Press.

Ware, A. (2002) The United States: Populism as Political Strategy. Yves M., & Yves, S. haz. *Democracies and the Populist Challenge* içinde. New York: Palgrave: 101–19.

Weyland, K. (2001) Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics. *Comparative Politics*, 34(1): 1-22.

Wodak, R. (2015) *Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourse Mean*. Londra: SAGE.

World Value Survey (2020). *Important in Life: Family*. [çevrimiçi] Erişim adresi: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>. (Erişim tarihi: 05 Ağustos 2021).

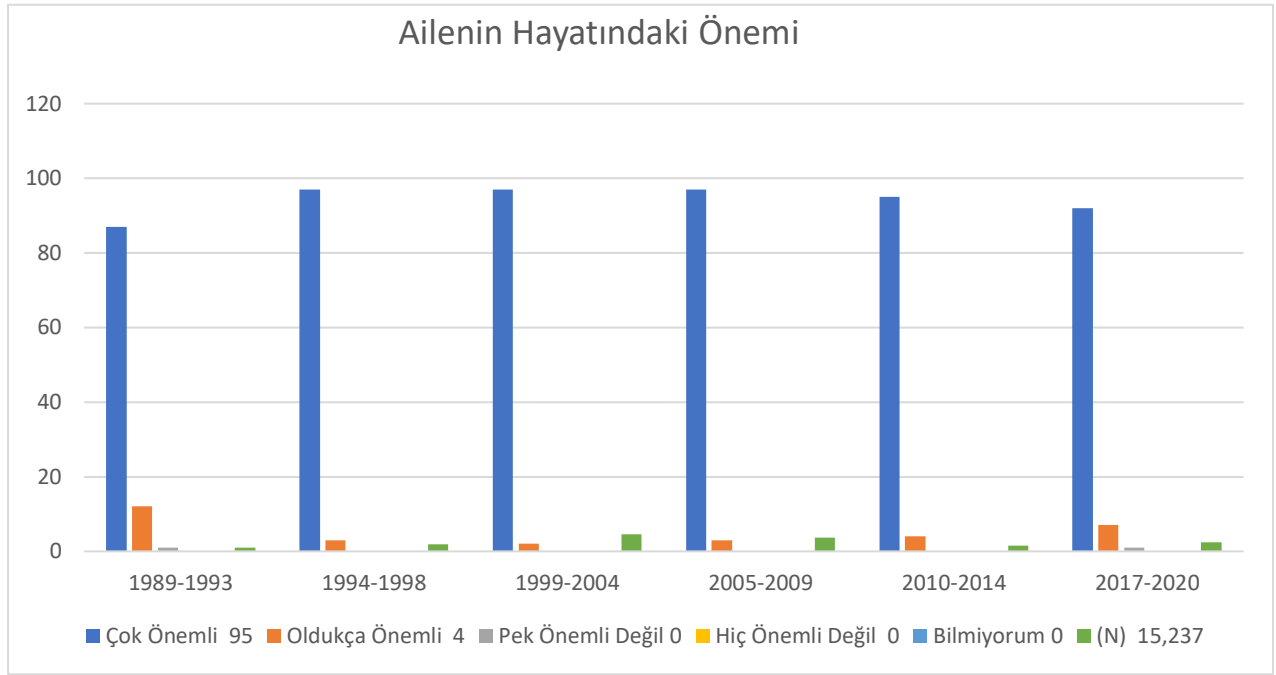
Yabancı, B. (2021) *Popülizm, Otoriterleşme ve Kadın Politikaları*. İstanbul: İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü.

Yılmaz, Z. (2015) *Dişil Dindarlık: İslamcı Kadın Hareketinin Dönüşümü*. İstanbul: İletişim.

Zaccaria, G. (2018) The People and Populism. *Ratio Juris*, 31(1): 33–48.

EK 1: AİLENİN HAYATINDAKİ ÖNEMİ

Kaynak: World Value Survey.